
I luze a realita české velikosti

Sonda do českého sebevědomí

v době Jubilejní výstavy 1891

Jan Hozák

"Jako zázračný sen, jako veliká duha září myslí naší vzpomínka na velkolepé a tklivé slavnosti, jichž středem byla královská Praha naše, a k nimž putoval s posvátným zanícením celý český národ!"¹⁾

Tak charakterizoval Rudolf Jaroslav Kronbauer, jeden z tiskových zpravodajů, Jubilejní výstavu 1891. A podobně na jiném místě u příležitosti jejího zakončení: "Nebylo české duše, která by se s ní (s výstavou - pozn. Hz) byla tesklivě neloučila, která by trpce nezažalovala, že to byl dlouhý, ale přece jenom krátký krásný sen - jako v legendě rozkvetly tu přes noc růže ve sněhu a jako hvězda svatých králů zaplála nám nad hlavami posvátná koruna Svatováclavská."²⁾

Přirovnání ke snu nebylo v těchto dvou případech nijak ojedinělé. V dobové publicistice a v příležitostné oslavné literatuře a tiscích se s ním setkáváme často, vždy v případech, kdy bylo třeba charakterizovat výstavu jako celek, postihnout její mimořádnost, neobyčejnost, zdařilost. Tak jako sen vymykala se i ona běžnému chápání, dávala zapomenout na šed každodennosti. Výstava byla národním svátkem, slavností a nezřídka nacházíme pro vystižení jejího významu slova poukazující kamsi za hranice běžné reality - pohádka, báchorka, někdy i náboženskou terminologii - nazývali ji chrámem, poutním místem. Píše se o jejím "apoštolském poslání" pro český národ a ostatní národy slovanské.

To všechno nebylo náhodou. Způsob, jakým byla výstava uspořádána, pohotovost a rychlost, s níž vyrostly na upravené části Stromovky pavilóny v čele s průmyslovým palácem, strojojnou, světelnou fontánou a dalšími atrakcemi, vzbuzovaly tehdy, právě tak jako dnes, úctu a obdiv. Podobně tomu bylo s vystavenými předměty zachycujícími celou šíři oborů lidské činnosti od průmyslové výroby až po oblast umění. Skutečnost, že šlo o výstavu jubilejní, uspořádanou ke stoletému výročí prvního podobného podniku v Čechách, dávala celé akci retrospektivní, shrnující ráz. Reprezentativní expozice firem, šlechtických rodů a institucí předkládaly vývoj jednotlivých oborů a hospodaření za uplynulých sto let. Zvláštní prestižní politický náboj dala pak Jubilejní výstavě

neúčast Němců, kteří odstoupili na protest proti českému odmítnutí puntací. To způsobilo ve velmi krátké době spojení všech českých sil ke zdaru výstavy, z níž se stala programová manifestace dokonalosti české práce a vyspělosti českého národního života.

Vystavené výrobky a umělecká díla, to byla však jen jedna stránka Jubilejní výstavy. Tu druhou, neméně významnou, tvořily zahraniční návštěvy a nejrůznější slavnosti, které se v průběhu téměř půl roku jejího trvání na výstavišti nebo ve městě odehrály. Ze společenských akcí to byla především slavnost odevzdání praporu literárnímu spolku Slavia, slavnost věnovaná Ústřední matici školské, sokolský slet, z významných oficiálních návštěv několik výprav z Polska, dále Srbové, Slováci, Bulhaři, Rusíni, Rusové, američtí Češi... Pak samozřejmě desetitisíce lidí ze všech končin zemí koruny české. Za pět měsíců, co byla výstava otevřena, ji navštívilo dva a čtvrt miliónu lidí. Praha se stala místem, kam si Češi jezdili pro povzbuzení a posílení svého sebevědomí.

Tento úspěch, ono opojení a bezvýhradné nadšení, do něhož se dostala národní společnost v průběhu Jubilejní výstavy, sehrál však i svou negativní úlohu. Dal totiž zapomenout na podstatné slabiny a negativní rysy života české společnosti, přivodil stav letargického sebeuspokojení a ukryl v mnoha případech bídu a průměrnost českého politického i duchovního života. Při nazírání na českou skutečnost přelomu 80. a 90. let prizmatem Jubilejní výstavy nabýváme dojmu dokonalosti, úspěchu a bezproblémovosti. A přesto právě z tohoto období se zachovaly velmi skeptické, ba zoufalé soudy, svědčící o krizi hodnot a myšlenkovém tápání. Z této atmosféry, ze snahy vymanit se z ní, vznikly r. 1886 rukopisné boje, v této situaci byly s provokativní radikálností kladeny Schauerovy Naše dvě otázky po smyslu a dalším osudu české národní existence a vznesen požadavek "vědomí mravního povolání" bez něhož "není národa".

Nebylo náhodné, že právě zproblematizování ustálených hodnot, navíc mnohdy falešných a pochybených, vzbudilo tak nepřiměřené reakce v táboře vlastenců. Schauerovy obavy, že "doba je vážná, protože zoufale nejasná, plány roztržité, očekávání zklamáno"³⁾, nevyplývaly jen z přecitlivělosti izolovaného a nezakotveného intelektuála, ale vyjadřovaly obecné pocity mladé generace, která nastupovala později v 90. letech a formulovala své stanovisko roku 1895 v Manifestu české moderny. F.X. Šalda po mnoha letech v úvodu k Juvenilním charakterizoval toto období: "Byla to podivná doba, ten konec let osmdesátých, ten začátek let devadesátých. Soumračná, vyprahlá, zoufalá, blízká sebevraždě do slova a do písmene. Staré bylo dávno dožito, odumíralo, ano odumřelo již, ale neodpadalo s větve života a bránilo tak rozpuku nového, které se nemoh-

lo narodit."4)

Chtěl bych ve svém příspěvku přiblížit některé okamžiky, v nichž se odráží jednak nekritické přeceňování české společnosti, jednak maloměšťáctví a hloupost, onen svět českého průměru a sebeuspokojení. Myslím, že dávají stejný podnět k zamyšlení jako tzv. velké události a hlavně nezbytně spoluvytvářejí celkový obraz českého prostředí své doby. Držím se přitom často doslovných citací, neboť autentičnost jazykového fenoménu dobové novinové fráze je jinak nereprodukovatelná.

Nesporný úspěch Jubilejní výstavy a skutečnost, že ho bylo dosaženo bez německé spolupráce, dal vzniknout mnoha výrokům o výjimečném místě českého národa mezi národy ostatními, o české velikosti. V zápalu nadšení bylo všechno na výstavě nejlepší a nejdokonalejší. Křižíkovo elektrické osvětlení předčilo iluminaci vídeňské výstavy, pražská fontána byla dokonalejší než vídeňská a už byl Křižík "prvním elektrotechnikem na světě a jména jako Siemens, Halske a podobná zatlačena do pozadí".⁵⁾ Obdivné zahledění do výstavního "snu" vedlo v mnoha případech až k absurdním srovnáním. Když se přehnala přes Stromovku bouře s lijákem, na žádné jiné výstavě tak rychle neupravili cesty jako na Jubilejní, když selhalo hnací zařízení fontány, nikde na světě je tak rychle neupravili, když se zkazilo počasí a několik dní trvalo deštivé chladno, na žádné jiné výstavě nevydržela i přesto lidem tak dobrá nálada. A dokonce pražské šosáctví bylo shledáno důkazem ryzího a pozitivního jádra českého charakteru. Tuto pozoruhodnou myšlenku jsem objevil ve fejetonu výstavního listu, v němž anonymní autor porovnával světáckost vídeňského a osobitost pražského prostředí: "Nedím, že život české Prahy jest utěšený, ale cítím to, že základ jeho jest ušlechtilější; základem nám všem jest ideální snaha národní, taková sjednocující síla, která je páskou mezi vzdělaným i nevzdělaným Čechem. Pravda, duch tento vznáší se někdy jen nad praporečky a titěrnostmi, ale je to něco, je to ideál v nedbalkách; každým způsobem však je to vyšší věc, než ona požívavost a honba po rozkoši. My všichni, jak tak kolem sebe po výstavě chodíme, cítíme, že k sobě náležíme, že nás spojuje určitá idea. Nedivím se rozjařenosti, která na výstavišti propuká každou chvíli ve zpěv. Vídeňákům zajisté měšťáci pražští připadají jako neskonali šosáci, kteří nic nevědí o světě. Buďte šťastni s tímto "šosáctvím". Ono v českých kruzích uchrání na dlouho poctivé jádro. Sjednocující duch český nezabředne v močály materialismu - bude se vznášeti nad vodami."⁶⁾

Choulostivou politickou záležitostí se stala návštěva císaře Františka Josefa na výstavišti. Dlouho se ve Vídni přemýšlelo, jak to udělat, aby se příliš nerozbouřily národnostní emoce přítomností panovníka na jednoznačně českém podniku. Nakonec byl přece jen nalezen kompromis. František Josef měl odjet z hlavního města zemí koruny české do

převážně německého Liberce.

Mnoho o tom, v jakém stavu se národ nachází, prozradí způsob, jakým vítá svou vrchnost. Důkladnost, s níž se chystala r. 1891 přivítat Praha panovníka, by se těžko jinde hledala. Ostatně přiznává to i současník: "Královská Praha vyzdobila se tak okázalým způsobem, že něčeho podobného není ani pamětníků."⁷⁾ Domy byly zahaleny do národních a říšských praporů, na významných místech a na předměstích stály honosné slavobrány, ulice vyzdobeny "květinovými háji". A tisk se předháněl v servilnostech. Přísně rozlišoval mezi vládou a panovníkem. Zatímco vláda a ministerský předseda byli odpovědní za nespravedlivou politiku Vídně vůči Čechům, pod panovníkovou ochranou dosáhl český národ největšího rozmachu: "To v první řadě bylo chloubou oteckého a laskavého srdce Jeho, že pod ochrannými a starostlivými křídly Jeho panování tak netušeně zesílil, zmohutněl a povznesl se ten pracovitý, povždy věrný český lid. Návštěvou císaře a krále dostalo se velikému kulturnímu dílu našemu koruny a vrcholu, jako vrchol věže průmyslového paláce ukončen byl korunou svatováclavskou."⁸⁾

Podobně se český vlastenec cítil být na samém vrcholu mezi ostatními národy monarchie v projevech oddanosti k panovníkovi: "Nelze popřít, ba spíše mělo by se vždy a vždy za všech okolností připamatováti, že český národ ze všech národů rakouských je nejvíce proniknut věrnými a oddanými city a skutečnou láskou k panujícímu rodu našemu. Český národ neodvykl a také nikdy neodvykne té krásné a povznášející myšlence, že v osobě císaře rakouského je vždy a vždy a na vždy také, dá Bůh, zůstane zosobněn český král a nezadatelné právo koruny české, koruny svatováclavské. Nad jasnou a otecky laskavou hlavou panovníkovou viděl a vidí doposud český národ dvojí záři - ochrannou a záštitnou záři rakouského orla a oslňující lesk a krvavě rudou záři granátů koruny svatováclavské."⁹⁾

Samostatnou osobitou kapitolou sklonku 19. století byly české vlastenecké slavnosti. Šlo často přímo o rituály, o jakési bděné snění. Představovaly přehlídku zplanělých ideálů a pompézní bezduchosti. Zdegenerovaný historismus a naivní evokace dějů dávné minulosti suplovaly faktickou politickou bezmocnost. Obecným pravidlem bývalo - čím mělčí myšlenka a obsah, tím honosnější forma. Také v době Zemské jubilejní výstavy se mnohokrát táhl městem a výstavištěm průvod s vyzdobenými alegorickými vozy, na nichž byly naaranžovány živé obrazy.

Takovou typicky českou slavností na výstavě se stala dočesná. Konala se 13. září 1891. A jak vypadal jeden z alegorických vozů nazvaný Gambrinus?: "Za rakovnickými vozy následoval vůz s hudbou a vítězný průvod tento uzavíral vůz - s obraznou skupinou Gambrinovou. Vůz byl velmi pěkně, možno říci že divadelně upraven - na ohromném sudu seděl obkroč-

mo jako kozák na koni dlouhým plavým vousem zarostlý Gambrinus v záplavě chmelových ratolestí. Na přední části vozu vztýčena byla veliká kytičice ze chmele a ječmenových klasů a po obou stranách sudu stál chmelař se svou manželkou, u jejíž nohou ležely děti. Velkolepý průvod uzavíral jezdec na koni."¹⁰⁾

Pokusme se nyní srovnat, s odvoláním na referát Jiřího Raka, ideál vlastence 30. a 90. let minulého století. Pro starší dobu byla zde evokována postava pilného čtenáře sklánějícího se kdesi v komůrce nad českou knihou. Drobná obrozenecká práce byla v 90. letech vystřídána okázalostí. Vlastenec pózuje v historickém rouše na alegorickém voze a nechává se táhnout městem před zraky publika. Sní svůj bděný sen o vlastní velikosti, která jaksi samočinně vyplývá ze slavné minulosti. A k vyjádření svého vlasteneckého citu disponuje již daleko mohutnějšími technickými prostředky, např. elektřinou a obloukovou lampou, jejíž světlo dokáže usměrnit na 12 m vysokou sochu Jana Žižky na Vítkově nebo na svatováclavskou korunu na střeše průmyslového paláce.

Končím svou sondu do českého sebevědomí r. 1891. Jejím smyslem a cílem nebylo snižovat význam Jubilejní výstavy ani české práce a snažení tehdejší doby. To, co jsem se zde jen v náznaku pokusil ukázat, tvoří druhou stranu velikosti a úspěchu. Svět českého průměru a maloměšťačtví nebyl pochopitelně spjat jen s Jubilejní výstavou; prostupuje dějinami přes hranice politických stran a názorových proudů; avšak ve zjitřené atmosféře této mimořádné události, tohoto velkolepého českého snu sklonku 19. století, zdál se mi být zvláště patrný.

Začal jsem svůj příspěvek dobovým přirovnáním Jubilejní výstavy ke snu. Není bez zajímavosti, že v Malé encyklopedii psychologie¹¹⁾ je snění charakterizováno, mimo jiné, jako "vědomé vytváření imaginárního světa, v němž člověk (a proč ne národ? - Hz) fiktivně realizuje neuspokojené potřeby a nevyužité tendence".

- 1) R.J. Kronbauer, Naše Jubilejní výstava, Praha 1892, s. 7.
- 2) Tamtéž, s. 313.
- 3) H.G. Schauer, Naše dvě otázky. Čas I, 1886, č. z 20. prosince.
- 4) F.X. Šalda, Úvodní slovo k Juvenilím, v: Kritické projevy I, 1892-1893, Praha 1949, s. 443-4. - K duchovnímu klimatu 80. a 90. let srov. též K. Teige, F.X. Šalda a devadesátá léta, v: F.X. Šalda 1867 - 1937 - 1967. Praha 1968. - V. Dyk, Vzpomínky a komentáře I, 1893 - 1918. Praha 1927, s. 27-29.

- 5) Praha, 4. srpna 1891.
- 6) Tamtéž, 16. srpna 1891.
- 7) R.J. Kronbauer, cit. d., s. 280-281.
- 8) Tamtéž, s. 279.
- 9) Tamtéž.
- 10) Tamtéž, s. 276.
- 11) F. Hyhlík - M. Nakonečný, Malá encyklopedie současné psychologie.
2. vyd. Praha 1977, s. 49.